

https://doi.org/10.31516/2410-5325.070.07¹

УДК 94:316.343-057.85:001]:001.32ВУКСУ]“ 192” (045)

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

rector-2@ic.ac.kharkov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-3532-7439>

РОЛЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ (ПРОДОВЖЕННЯ)²

Аналізується фактичний, переважно архівний маловідомий матеріал щодо діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ) в першій половині 20-х рр. ХХ ст. Аналіз дозволив висвітлити масштабну роботу ВУКСУ, спрямовану на матеріальну, правову, моральну та побутову допомогу переважно науковій інтелігенції України в її діяльності й відпочинку в ті скрутні роки, що відзначились голодом, холодом, розрухою та епідеміями. Особлива увага приділяється роботі ВУКСУ, яка спрямовувалась на налагодження ділової співпраці наукової інтелігенції з більшовицьким режимом в Україні.

Ключові слова: *Всеукраїнський комітет сприяння вченим, наукова інтелігенція, українська культура, матеріальна допомога інтелігенції, радянсько-більшовицький режим в Україні.*

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE ROLE OF THE ALL-UKRAINIAN COMMITTEE FOR THE ASSISTANCE TO SCIENTISTS IN THE PRESERVATION OF THE SCIENTIFIC INTELLIGENCE IN THE FIRST HALF OF THE 1920s (CONTINUATION)

Relevance. The issue of the activities of the All-Ukrainian Committee for the Assistance to Scientists (AUCAS) aimed at helping the survival of the old, mostly scientific, intelligentsia of Ukraine in those rather dangerous for the intelligentsia years is still little-investigated. Its coverage makes it possible to present a real picture of the attitude of the Bolshevik regime in Ukraine to the old intelligentsia, which testifies to the “class” hatred of this regime for the intelligentsia and forced formal care for their representatives, on the one hand. On the other hand, this study enables to identify the real attitude of the bourgeois intelligentsia to the Soviet government in Ukraine.

Research methodology. The author uses culturological principles and methods, which allowed analyzing the rich factual material on organizing the AUCAS's comprehensive assistance to scientists in their survival in those hard times. The culturological methodology makes it possible to identify the forms and methods of the process of establishing business relations of the new

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

2 Див. першу частину статті у: *Культура України*, 69, 81.

government with the scientific intelligentsia of Ukraine and the AUCAS's role in this process.

Results. Drawing on rich and diverse, mostly archival, material the author manages to present the significant and positive AUCAS's activities, aimed at helping the survival of the old scientific intelligentsia of Ukraine in the difficult economic, political, legal, moral and living conditions of those critical years, when the Bolshevik regime, full of the "class" hatred to the intelligentsia, was forced to take care of their representatives. The new authorities tried to attract the old intelligentsia to their side.

Novelty. The paper studies the effective forms and methods of the AUCAS's comprehensive assistance to scientists in their survival in those hard times drawing on the culturological methodology. One of the factors of the survival was the direct requirement to establish business cooperation with the Soviet regime, because this made it possible, above all, to earn money for living. And the AUCAS's activities in this regard were of great significance.

Practical significance. The results of this study can be used for further research of the issues mentioned above as well as in the process of studying the courses of theory and history of Ukrainian culture. They also can be used in the educational process while studying the courses of cultural studies.

Keywords: *the All-Ukrainian Committee for the Assistance to Scientists, the scientific intelligentsia, Ukrainian culture, material assistance to the intelligentsia, the Soviet-Bolshevik regime in Ukraine.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Становище вчених України на початку 20-х рр. ХХ ст., попри заходи, які вживала влада, продовжувало залишатися катастрофічно складним з усіх точок зору. Для поліпшення становища вченим влада України з січня 1922 р. екстраполює по Україні в дію декрет Раднаркому РСФСР, прийнятий у грудні 1921 р., щодо додаткового академічного пайка і преміювання робітників науки. У зв'язку з цим ВУКСУ видав спеціальну інструкцію вузам про додаткове академічне забезпечення для науковців УРСР. У ньому, до речі, підкреслювалося, що згідно із зазначеним декретом наукові робітники розподілялися на п'ять категорій, кожній із яких призначалась особлива доплата в золотих рублях. ВУКСУ після обговорення цього питання прийняв подібну градацію вчених за категоріями. До першої належали фахівці, які лише починали свій науковий шлях і мали бодай одну самостійну опубліковану наукову роботу. До другої — викладачі, асистенти, наукові робітники, які мали наукові праці. До третьої — керівничі наукових дослідних кафедр, їхніх секцій і професори. До четвертої належали діячі науки, які мали своїх учнів і відкрили власні нові наукові напрями. До п'ятої категорії — найвидатніші вчені з європейським визнанням у науці за своєю спеціальністю. Перші три категорії визначалися кваліфікаційними комісіями вузів, які обиралися за участі представників науково-дослідних кафедр. Списки осіб двох останніх категорій склалися ВУКСУ або його місцевими бюро із залученням представників науково-дослідних кафедр.

Слід додати, що різні відомства також мали право пропонувати своїх кандидатів для подання до списків тієї чи іншої категорії. ВУКСУ затверджував такі списки і вирішував усі дискусійні питання. В інструкції означувалися і розміри додаткового академічного забезпечення за категоріями: I-ша — 5 руб. золотом на місяць, II-а — 7 руб. 50 коп., III-а — 12 руб. 50 коп., IV-а 25 руб., V-а — 50 руб. золотом. Плата повинна була розпочатися з січня 1922 р.

Перші заходи зі складання списків претендентів на додаткове академічне забезпечення виявили 1356 науковців, зокрема: I-ї категорії — 426 осіб, II-ї — 402 особи, III-ї — 372 особи, IV-ї — 141 особа, V-ї — 15 осіб. У перші місяці 1922 р. на додаткове академічне забезпечення виділено 33333 довоєнних рублів. Але, попри певні заходи допомоги, становище науковців продовжувало залишатися незадовільним, жебрацьким (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 16, арк. 108, 131). Саме тому норми додаткового академічного забезпечення з січня 1923 р. збільшені, на січень-березень, наприклад, — майже втричі. На березень 1923 р., до речі, наукових робітників за означеними списками налічувалося: за V-ю категорією — 13 осіб, IV-ю — 107 осіб, III-ю — 369 осіб, II-ю — 706 осіб, I-ю — 102 особи. До того ж, узаконили ще одну категорію науковців — нульову, яка налічувала на той час 785 осіб. Отже, по Україні на березень 1923 р. зафіксовано близько 2992 наукових робітників, які мали отримувати додаткове академічне забезпечення (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 17, арк. 238, 240, 241).

У 1923 р. дещо змінився порядок розподілу вчених за категоріями. У січні 1923 р. при науковому комітеті Головлпрофосвіти Наркомосу УРСР створено Центральну експертну комісію з кваліфікації наукових робітників України. У ролі експертів до її роботи залучалися: з індустриальної освіти — професор І. А. Красуський, з сільгоспосвіти — професори Єгоров, О. В. Палладін, з медосвіти — професори В. Я. Данилевський, І. Н. Ковалеров, з педагогічної — академік Д. І. Багалій, з соціально-економічної — професори М. І. Палієнко і Сабінін. Центральна експертна комісія України провела масштабну за обсягом роботу з обліку і кваліфікації наукових співробітників уже в перший рік діяльності. Вона, за результатами своєї роботи, повідомляла Центральну експертну комісію про поліпшення побуту вчених при ЦЕКУБУ СРСР, відзначаючи, що в Україні «розподіл наукових працівників по категоріям проведено з великою обережністю і навіть, можна сказати, жорстокістю». І, попри значення, комісії ледь вдалося з великими труднощами обмежити списки до 3000 осіб (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 138, арк. 11).

Слід зауважити, що ВУКСУ в додаток до матеріального забезпечення вчених, поліпшення їхніх побутових умов займався і питаннями

підвищення продуктивності творчої діяльності вчених, особливо тих із них, які працювали над проблемами, пов'язаними з розвитком народного господарства та культури. Саме на це й була спрямована діяльність експертної комісії з преміювання вчених. До її складу входило 10 представників: від ВУАН — академік О. М. Нікольський, від науково-дослідних кафедр технологічного інституту — професор І. А. Красуський, від інституту народної освіти — професор С. Н. Бернштейн, від медичного інституту — професор С. Ю. Семковський, від СНР Харкова — професор О. О. Алов, від сільськогосподарського наукового комітету Наркомзему УРСР — професор Є. В. Оппоков, від Наркомздраву — доктор А. А. Фінкельштейн, від науково-технічного відділу ВРНГ — інженер Е. Е. Фарафонов (потім інженер Длугач). Очолював означені комісії академік Д. І. Багалій. З метою активізації роботи експертної комісії з преміювання вчених усіх наукових і вузівських співробітників закликали присилати свої наукові праці. З цією ж метою в газеті «Коммунист» і журналі «Врачебное дело», наприклад, розміщені відповідні звернення зазначеної комісії. Лише в 1924–1925 бюджетному році комісія провела 24 засідання, на яких обговорено 217 наукових праць, які надійшли від 154 авторів. Ці праці мали зазвичай науково-дослідницьке, науково-навчальне та науково-популярне спрямування. Із них 176 праць — публікації, 41 — рукописи. І всі вони прислані зашифровані певним девізом. Окрім того, у комісію того ж року надійшло ще 32 праці, які з різних причин не були обговорені. Отже, загалом того ж року надіслано 249 праць, водночас як у 1923–1924 бюджетному році надійшло 215 праць від 126 авторів. Найбільша кількість наукових праць надійшла від учених Харкова — 44, Києва — 54, Одеси — 14. Відгуки оцінювалися за п'ятибальною шкалою і затверджувалися Головною наукою Наркомосу УРСР і ВУКСУ. При цьому один бал оцінювався в 50 руб., 2 бали — 100 руб., 3 бали — 150 руб., 4 бали — 250 руб. До п'ятої категорії, яка оцінювалася в 500 руб., жодна з праць того року не була віднесена. Експерти встигли розглянути і оцінити роботи 102 авторів, зокрема 26 праць — за 2-ю; 6 — за 7-ю категорією. 27 авторам жодні премії не присудили. Загалом на 1924–1925 бюджетний рік виділено 12000 золотих рублів, які комісія так і не змогла повністю використати й прохала перенести залишок на наступний рік (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 226, арк. 27–31).

І все ж економічні і соціально-політичні труднощі не надавали змоги більшовицькому режиму результативно вирішувати питання щодо відповідної організації праці, відпочинку та побуту вчених. Особливо гостро постало питання житлових умов наукових робітників. Це пов'язувалося з тим, що з 1 листопада 1921 р. житловий закон УРСР встановив

принцип платності приміщень, які займали і наукові робітники. І це ще більше погіршило матеріальне становище науковців. Усе це посилювало незадоволення в лавах інтелігенції України. Про це, наприклад, свідчить і лист учених, літераторів і діячів мистецтв у ВУКСУ від 1 грудня 1921 р. «При введенні різних платежів за академічні квартири на користь держави, — говорилося в ньому, — буде докорінно підірвана і зведена нанівець турбота радянської влади про робітників вищого розряду, тому що такі ресурси як продовольство, паливно-освітлювальні, які вони отримували від держави, мали йти на погашення нової повинності. Не можна допустити, щоб уряд одною рукою давав, а другою рукою відбирав» (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 34, арк. 139). У листі висловлювалася надія, що і цього разу «робоче-селянський» уряд піде назустріч невідкладній потребі робітників науки, літератури і мистецтва для сприяння їхній праці з «соціалістичного будівництва держави і розвитку народного господарства і культури». Цей лист підписали 113 осіб, зокрема багато видатних представників інтелігенції України, як, наприклад, М. Ф. Сумцов, Х. Д. Алчевська, М. Сінельников та ін. (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 226, арк. 49, 139–зв.).

ВУКСУ вжив заходів з вирішення цього питання. Так, наприклад, у одному з листів Комітету, який направили президії міськради Харкова, зокрема, підкреслювалося, що «багато кого із вчених було виселено із своїх квартир і будинків, або самими ними пристосованих чи придбаних за рахунок їх особистої праці, в інтересах «створення» саме необхідних умов по спеціальній їх роботі та приміщення в квартирах, які не мали елементарних умов для житла, не говорячи вже про наукову роботу, і в такій мірі антисанітарних, що це загрожує їх здоров'ю і життю; інші ущільнені до такого рівня, що науковці змушені були зупинити свою чисто наукову роботу за умов відсутності вільного в їх квартирі місця для бібліотеки, лабораторії, креслення і навіть письмових занять і, у зв'язку з надмірною скупченістю сім'ї, виснажені фактично і переживають серйозні захворювання» (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 34, арк. 112).

Щоправда, ВУКСУ у своєму листі змушений був визнати, що означені порушення пов'язувались із невиконанням рішень Раднаркому УРСР про поліпшення матеріального становища інтелігенції від 21 серпня 1920 р. і від 30 серпня 1921 р. Комітет у цьому листі визнавав, що майно науковців, яке вони придбали власним коштом, підпадало під незаконне вилучення: у них відбиралися речі, вивозилися їхні меблі, реквізувалися трофеї, які відзначали їхні наукові та художні звитяги, ювілейні подарунки, срібні вінки тощо, забиралися навіть речі, які вони самі змушені були здавати для підтвердження обставин тої чи іншої

справи, ліквідовувався інвентар, забиралася обстановка їхніх квартир, яка передавалася іншим особам. Замість «звільнення цих осіб від усілякого роду повинностей, які не мали прямого відношення до їх роботи в області науки, літератури і мистецтва», як це вимагається декретом Раднаркому (§2)¹, вони обкладаються різними повинностями без збереження їхніх прав. Малі і середні домоволодіння як «майно, придбане їх особистою працею» (§5 постанови Раднаркому)² були муніципалізовані. «При подібній постановці праці, — висноував ВУКСУ в означеному листі, — «поліпшення побуту» наукових робітників представляється неможливим» (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 34, арк. 112). І, насамкінець, ВУКСУ запропонував міськраді Харкова спільні заходи з вирішення труднощів житлового питання для інтелігенції.

Житлова проблема настільки була гострою і потребувала негайного вирішення, що інтелігенція, освітянські та мистецькі її профспілкові організації, окремі її представники надсилали сотні листів передусім до ВУКСУ з проханням негайного вирішення питань щодо гарантій володіння жилплощею і права володіння кабінетом або кімнатою для приватної практики, щодо зниження плати за квартиру тощо (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 147, арк. 1–187).

Подібні листи інтелігенції надходили і в Раднарком УРСР. Так, 25 березня 1923 р. загальні збори Секції наукових робітників Харкова постановили звернутися із заявою до Раднаркому України. У ній, до речі, йшлося про складне матеріальне становище інтелігенції, про те, що її ставки значно нижчі ставок робітників інших профспілок. Навіть у межах свого союзу Робос її ставки були найнижчими. Так, робітники соцпросу і профобру отримували, згідно з першим розрядом, 5 товарних рублів, а робітник вищої школи — 3. Для прожиткового мінімуму бракувало навіть найвищої зарплати наукового робітника. До того ж, зарплату видавали, зазвичай, із запізненням на два-три місяці і не повністю. Викладацький склад вузів за січень і лютий 1923 р., наприклад, отримав зарплату не повністю, а викладачі медінституту взагалі не отримали платні за лютий 1923 р. Заборгованість Наркомосу УРСР робітникам вузів на березень 1923 р. становила 711 млрд руб., що в сумі дорівнювало цілому місячному окладу працівників наркомату. По деяким вузам, до речі, на березень 1923 р. була заборгованість навіть за 1922 рік (*ЦДАГО України*, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 67, арк. 51–зв.).

У заяві наукових робітників Харкова, наприклад, зазначалося, що пайок і додаткове академічне забезпечення, як надбавка до зарплати,

1 Декрет Раднаркому від 21 серпня 1920 р. цитується неточно (Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927, с. 157)

2 неточне цитування постанови Раднаркому УРСР від 30 серпня 1921 р. (Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1927, с. 157)

не могли вирішити питання і поліпшити складне становище, передусім, науковців. Вартісний вираз академічного забезпечення за березень 1923 р. відбивався в наступних цифрах: I категорія — 48 руб., II — 72 руб., III — 112 руб., IV — 175 руб. (загалом 44 особи), V — 200 руб. (5 осіб). До того ж, по Харкову, наприклад, налічувалося більше 200 наукових робітників, які не отримували додаткового академічного забезпечення. Більше того, становище науковців погіршилося у зв'язку з ростом витрат на оплату квартир, за комунальні послуги, наукову літературу та ін. Водночас ВУКСУ відзначав, що всі фіскальні платежі стягуються негайно і під загрозою застосування різних репресивних санкцій до інтелігенції. У своїй заяві до ВУКСУ наукові робітники просили сприяти виходу зі свого непростого стану, виділивши для погашення заборгованості в 1923 р. 1030060 руб. (*ЦДАГО України*, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 67, арк. 51 — зв.).

Питання про забезпечення вчених житлом було настільки нагальним, що навіть Остап Вишня в додатку до газети «Вісті ВУЦВК» — «Література, наука, мистецтво» за 1 травня 1924 р. — надрукував статтю, у якій різко критикував недоліки в забезпеченні наукових робітників житлом (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 165, арк. 1-а, 95).

Певним позитивним кроком у вирішенні вказаного питання було, для Харкова зокрема, виділення в розпорядження ВУКСУ 18 будинків. І хоча переселення в них затягувалося, подібні заходи інтелігенція Харкова сприйняла позитивно (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 114, арк. 15; *ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 23, арк. 8). Крім того, президія Харківського губвиконкому рішенням від 11 листопада 1922 р. прохала ВУЦВК у зміну чинного законодавства за визнані заслуги науковців виділити в колишніх домоволодіннях квартири 12 видатним вченим, видним діячам літератури, мистецтва і освіти. До них були віднесені: у сфері науки — академік (V категорії) В. П. Бузескул, академік (V категорії) Д. І. Багалій, вдова покійного професора (V категорії) Л. Л. Гіршмана, професор (V категорії) В. В. Тимофеев, академік (IV категорії) О. М. Нікольський, професор (IV категорії) Є. П. Браунштейн, професор (IV категорії) М. П. Трінклер, професор (III категорії) О. М. Бекетов; діячі мистецтв і освіти: професор музичного жанру І. І. Слатін, заслужений артист М. М. Синельников, Х. та Н. А. Алчевські і лікар Ф. В. Піснячевський. Вони за своєї ініціативи здали свої колишні приміщення державі (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 172, арк. 22, 23).

І у відповідь ВУЦВК 3 березня 1923 р. за поданням Наркомосу УРСР затвердив відповідну постанову, згідно з якою за 12 заслуженими робітниками науки, освіти і мистецтва та їхніми сім'ями в їхніх

колишніх домоволодіннях закріплялися в безкоштовне пожиттєве користування квартири, які вони займали разом з їх бібліотеками¹. Водночас Мала президія ВУЦВК на засіданні 3 березня розглянула, а 26 травня 1923 р. затвердила питання щодо повернення професору Є. П. Браунштейну в пожиттєве користування його колишньої офтальмологічної лікарні з квартплатою на загальних із мешканцями цього будинку основах. Зрозуміло, що було враховано видатні наукові заслуги Є. П. Браунштейна (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 102, арк. 136, 149).

Відбувалось поліпшення житлових умов наукових працівників і загалом по Україні. Так, у відповідь на клопотання ВУКСУ Раднарком України 7 травня 1923 р. прийняв рішення про створення із представників ВУКСУ, Наркомфіну і Наркомюсту спеціальної комісії для підготовки питання щодо можливих пільг з володіння жилплощею вченими, зареєстрованими у ВУКСУ. До 10 травня 1923 р. комісія підготувала це питання для обговорення в Раднаркомі УРСР. У результаті цієї роботи Раднарком України затвердив і розіслав усім губвиконкомам відповідний циркулярний лист від 17 травня 1923 р. (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 102, арк. 136, 149).

В означеному листі Раднарком УРСР визнавав, що інтереси будівництва нового суспільства потребували жити найрішучіших заходів для збереження наукових сил країни. «Бережливе ставлення до наукових робітників, — підкреслювалося в циркулярі, — які здійснюють в нечувано важких умовах величезну роботу, спрямовану на відродження господарства, підняття культури і науки радянських республік, збереження здоров'я і життя населення, підготовку нових кадрів наукових робітників, — являється одним із найбільш важливих обов'язків радянської влади на місцях» (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 109, арк. 158). Водночас у циркулярному листі уряду України відзначалося, що в багатьох містах зовсім не враховувалася необхідність підтримки наукових робітників, яких продовжували виселяти з їхніх квартир, обкладати непомірними податками, які перевищували їхній заробіток, підселати в їхні квартири й оселі інших людей, конфіскувати меблі й тощо. «Такого роду дії місцевих органів і закладів, — визначалося у листі, — наносять значну шкоду радянській республіці і є абсолютно недопустимими» (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 109, арк. 158).

З метою усунення подібних, поширених в Україні, особливо на місцях, негативних явищ, Раднарком УРСР змушений запропонувати усім губвиконкомам:

1 Зауважимо, що В. П. Літвінова у своїй цікавій статті про ВУКСУ (вказ. Роб., с. 58) помилково стверджує, що Харківський губвиконком вирішив це питання, хоча, зрозуміло, це була прерогатива ВУЦВК. До того ж, дослідниця обмежує кількість виділених квартир шістьма, хоча їх було виділено 12.

- порівняти науковців до індустріальних робітників, які були зареєстровані у ВУКСУ і його місцевих органах, стосовно квартплати і сплати комунальних послуг, поширивши на них усі пільги і переваги, надані місцевими радянськими та виконавчими комітетами робітникам;
- скасувати для вищевказаних наукових робітників усі додаткові податки в галузі сплати комунальних послуг і квартирної плати, встановлені місцевими виконкомом стосовно осіб вільних професій;
- забронювати за ними спеціальні кімнати, які перебували в їхньому розпорядженні в статусі робочих кабінетів, без особливої додаткової оплати;
- не допускати підселення в квартири наукових робітників у межах встановлених для них житлових норм;
- усіляко уникати виселення наукових робітників в адміністративному порядку, допускати подібне лише у виняткових випадках з наданням науковцям рівноцінної заміни, перевізних засобів тощо;
- заборонити будь-які вилучення в наукових робітників меблів, придбаних власним коштом і які перебували в користуванні;
- вдів наукових робітників, які рекомендовані ВУКСУ і його місцевими органами, щодо квартирної плати і сплати комунальних послуг, порівняти до інвалідів.

У підсумку Раднарком України вимагав від губвиконкомів повідомляти щодо вжитих заходів з цього питання у Раднарком УРСР, Наркомат внутрішніх справ УРСР і ВУКСУ. Документ підписаний головою Раднаркому України Х. Г. Раковським і в.о. Наркому внутрішніх справ УРСР Черлунчакевичем (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 109, арк. 158).

Отже, зазначене рішення Раднаркому України підтвердило попередні рішення влади України з питання збереження наукових сил, поліпшення умов їхньої життєдіяльності. Водночас він став певним наступним кроком на шляху підвищення життєвого рівня інтелігенції, поліпшення її житлових умов. Зрозуміло, що це питання було надзвичайно болісним і актуальним. Саме тому інтелігенція, передусім наукова, позитивно, з надією поставилася до означеного документа. Однак слід наголосити, що скрутне матеріальне становище в Україні загалом після двох найкривавіших і руйнівних за всю історію людства на той час воєн, а також загалом негативне ставлення до інтелігенції як робочих та селян, так і значної кількості партійно-державного більшовицького режиму в Україні, не дозволило реалізувати значною мірою означені заходи влади щодо поліпшення умов життя і роботи як науковців, так і загалом інтелігенції республіки.

Про те, що це питання так і не було повністю вирішено, свідчать, наприклад, матеріали засідання 3-го липня 1923 р. президії Харківського губвиконкому і міської ради, на якому вкотре обговорювалася проблема житла для наукових робітників. У підсумку затверджено проєкт «Про житлові гарантії для наукових робітників». Список осіб, на яких поширювалась ця постанова, складений ВУКСУ і наданий на затвердження в губпрофраду Південбюро ВЦСПС (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 102, арк. 144).

Про те, що означені питання були в той надзвичайний час непростими та для значної кількості радянсько-партійних керманців неоднозначними, свідчить і протокол засідання в Харкові. Не всі радянські керманці погоджувалися з необхідністю створення відповідних життєдіяльних умов для наукових робітників. Частина з них відверто й агресивно виступила проти створення відповідних житлових умов для науковців. Вони стверджували, що в умовах, коли йдеться про житлову кризу серед робітників і необхідність скорочення розміру жилплощі для них, не може бути й мови про збереження і збільшення норм житлової площі для наукових робітників, які невідомо яку користь приносять губернії.

У підсумку, зрозуміло, питання формально було вирішено на користь наукових працівників. І, як указувалося, Харківський губвиконком після тривалих і складних дискусій 7 липня 1923 р. формально прийняв постанову «Про житлові гарантії для наукових робітників». Вона, до речі, базувалась на основі згаданого раніше циркулярного листа Раднарнаркому УРСР від 17 травня 1923 р. У ній, зокрема, наголошувалося, що наукові робітники, які зареєстровані у ВУКСУ, мають право на одну додаткову кімнату для занять понад встановлених норм. Якщо ж учений не мав такої кімнати, то йому надавалося право на отримання додаткової площі, яка або звільнилася в квартирі, або будинку, де мешкав науковець. Виселення ж могло відбутися лише у виняткових випадках і за умови надання рівноцінної заміни (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 109, арк. 140, 145).

І все ж таки, неоднозначне, а часто й негативне ставлення більшовицьких керманців і їхніх представників на місцях до такого болісного та непростого питання, яким було питання житла для наукових робітників, змусило ВУЦВК 7 лютого 1924 р. підтвердити свою попередню постанову і 3 березня 1924 р. видати нову постанову про надання особливих житлових умов 12 заслуженим робітникам освіти, науки і мистецтва. У листі голови Вищої житлової комісії при ВУЦВК підкреслювалося, що подібні рішення є, начебто, не випадковими, а закономірними і випливають із політики ставлення радянської влади до старих вчених.

Згадані рішення, зазвичай, мали формальне декларативне спрямування і були далекі від реальної імплементації.

У подальшому, 6 травня 1924 р., Вища житлова комісія при ВУКСУ затвердила проєкт правил про норми площі, яка мала закріплюватися за науковими робітниками в позиттєве користування (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 172, арк. 161, 166, 171).

13 квітня 1924 р. ВУЦВК затвердив план реалізації своєї постанови від 3 березня 1924 р., складений відповідальними за нього В. Затонським і В. Мальцевим. У цьому, вочевидь, простежувалась нагальна потреба, адже питання було складним і болючим у своєму виконанні. І хоча поза своїх колишніх приміщень мешкали в березні 1923 р. із 12 лише 4 названі в постанові сім'ї — академіка В. П. Бузескула, В. Д. Тимофєєва, М. П. Трінклера і Х. та Н. А. Алчевських, усе ж навіть в 1925 р. питання так і не було остаточно вирішено (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 172, арк. 53, 172). І ВУЦВК змушений був вкотре повернутися до нього. 7 липня 1925 р. Мала президія ВУЦВК зобов'язала Харківський губвиконком у двотижневий термін виселити в адміністративному порядку мешканців із приміщень, які мали бути передані професорові архітектури О. М. Бекетову за постановою ВУЦВК від 3 березня 1923 р. (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 209, арк. 40).

Необхідність відбудови народного господарства та розвитку культури потребували від радянського режиму будь-якою ціною залучити на свою сторону стару інтелігенцію, зокрема наукових робітників. Саме тому радянський уряд України вимушено турбувався і про пенсійне забезпечення наукових робітників та їхніх сімей. До того ж, необхідно було подбати і про увіковічення найзаслуженіших із них. Так, Раднарком УРСР і ВУЦВК 2 травня 1923 р. прийняли постанову «Про персональні пенсії й допомогу особам, що мають виняткові заслуги перед Республікою» (Про персональні пенсії й допомогу особам, що мають виняткові заслуги перед Республікою: постанова ВУЦВК від 2 трав. 1923 р., 1923, №14, ст. 256). 11 листопада 1925 р. Раднарком УРСР і ВУЦВК постановою «Про пенсійне забезпечення викладачів вищих шкільних закладів і робітничих факультетів, а також наукових робітників» встановили пенсію для професорів — 120 руб, викладачів — 75 руб. (Про пенсійне забезпечення викладачів вищих шкільних закладів і робітничих факультетів, а також наукових робітників: постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 11 листоп. 1925 р., 1925, № 88–89, ст. 507).

Слід зауважити, що радянський уряд в Україні вже розпочинав подібний вимушений процес, коли 17 травня 1921 р. Раднарком України затвердив постанову «Про забезпечення діяльності професора Данилевського» (Об обеспечении семьи проф. Шатилова: постановление Совета Народных Комиссаров от 2 авг. 1921 г., 1921, № 9,

ст. 249). Раднарком взяв до уваги виняткові наукові заслуги професора В. Я. Данилевського і запланував заходи: щодо прискорення видання його наукових праць, забезпечення його та сім'ї спеціальним пайком, установлення позакатегорійної ставки з її пожиттєвим статусом йому і його сім'ї, пожиттєве право недоторканності житла і звільнення від будь-яких податків і повинностей. А 2 серпня 1921 р. Раднарком України прийняв постанову «Про забезпечення сім'ї професора Шатілова», який помер від тифу під час свого загальнодержавного служіння в боротьбі з епідеміями. Сім'ї покійного виділялася одноразова допомога в сумі 500000 руб, забезпечувався академпайок і пенсія в розмірі місячної платні. Передбачалося видання його наукових праць і присвоєння клініці медінституту імені П. П. Шатілова (Об обеспечении семьи проф. Шатилова: постановление Совета Народных Комиссаров от 2 авг. 1921 г., 1921, №14, ст. 365). 13 вересня 1921 р. Раднарком також прийняв постанову «Про соціальне забезпечення заслужених робітників науки» (О социальном обеспечении заслуженных работников науки: постановление Совета Народных Комиссаров от 13 сент. 1921 г., 1921, №17, ст. 515). У ньому Раднарком взяв до уваги видатні заслуги професорів А. Ю. Кримського, П. А. Тутковського, Д. І. Багалія, В. П. Єрмакова, Д. О. Граве і Ч. Д. Кларка і передбачив заходи, які були аналогічні тим, які передбачалися стосовно В. Я. Данилевського.

24 січня 1922 р. Раднарком України у зв'язку зі смертю В. Г. Короленка видав розпорядження: надрукувати повне зібрання його творів, у Полтаві встановити йому пам'ятник, присвоїти його ім'я кільком закладам, придбати будинок діяча для влаштування музею (Про увікопнення пам'яті В. Г. Короленка: постанова РНК від 24 січ. 1922 р., 1922, №3, ст. 52). 31 березня 1922 р. Раднарком України прийняв декрет «Про увічнення пам'яті і забезпечення сім'ї професора Олександра Афанасійовича Потєбні». Декретом передбачалися заходи на честь 30-річчя смерті видатного українського вченого, філософа і мовознавця та забезпечення його сім'ї (Про увікопнення пам'яті й забезпечення родини професора Олександра Панасовича Потєбні: декрет РНК від 31 берез. 1922 р., 1922, №15, ст. 249).

Як неодноразово наголошувалося, радянський режим був вимушений проявляти турботу і про забезпечення життєдіяльності інших груп старої інтелігенції, без якої він не міг, як уже зазначалося, ані існувати, ані відбудовувати, ані, тим більше, створювати нову систему суспільного ладу. Це стосувалося і необхідності забезпечення існування та увіковічення працівників мистецтва. Так, 12 січня 1923 р. Раднарком УРСР постановою «Про вшанування сорокаріччя сценічної діяльності М. К. Заньковецької» присвоїв їй звання «Народна артистка УРСР»,

встановив пожиттєву пенсію тощо (Про вшанування сорокарічної сценічної діяльності М. К. Заньковецької: постанова Ради Народних Комісарів від 12 січ. 1923 р., 1923, I отд., №2, ст. 23).

Слід зауважити, що всі подібні справи проходили через і за допомогою ВУКСУ. Так, наприклад, ВУКСУ не лише клопотав у справі М. К. Заньковецької, але й надіслав їй вітання з повідомленням про те, що їй виділено 500 руб. золотом. Комітет зазначив у привітанні, що вона відіграла видатну роль у розвитку українського театру, який водночас «дійсно відіграв важливу роль у справі підготовки народу до його сучасного соціального і духовного пробудження. Нехай же ще довго не вгасає у Вашій душі любов до цього народу і прагнення бути йому корисною» (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 4, арк. 42, 44).

Як відзначалося у звіті ВУКСУ за термін з листопада 1922 по листопад 1923 р. за спеціальним клопотанням Комітету виділено додаткове академічне забезпечення і пенсії для 40 вдів особливо заслужених наукових робітників і 4 наукових діячів (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 114, арк. 14, 15; од. зб. 23, арк. 8).

Діяльність ВУКСУ значно активізувалася з 1923 р., коли дещо зміцніла матеріальна база країни і відступив голод. У своїй роботі Комітет, як зазначалося, співпрацював з Наркомосом і Раднаркомом УРСР. За 1923–1924 бюджетний рік (з листопада по листопад) Комітет виборів можливість виділення додаткового щомісячного академічного забезпечення для 1753 кваліфікованих наукових робітників, зокрема по Харкову — 468 осіб, Києву — 670 осіб, Одесі — 329 осіб. До їх числа не увійшло 934 наукових робітники, які були дещо краще забезпечені. Окрім того, ВУКСУ за перший квартал 1923–1924 бюджетного року як компенсацію за скасований академпайок отримав 49000 руб., які розподілені між науковими центрами, зокрема: Харкову — 15872 руб., Києву — 15867 руб., Одесі — 8732 руб. та ін. (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 1–3).

Експертна комісія з кваліфікації наукових робітників зареєструвала по Україні на 1924 р. 3362 наукових робітники, із яких 995 осіб були науковцями-початківцями і віднесені до нульової групи. По містах науково-педагогічна інтелігенція, зареєстрована ВУКСУ, розподілялася наступним чином: Харків — 1104 науковці, Київ — 1075, Одеса — 647, Катеринослав — 213, Полтава — 44, Кам'янець-Подільськ — 60, Вінниця — 45, Чернігів — 40, Запоріжжя — 3, Зінов'євськ — 1, Сталіно — 11 осіб, зокрема I категорія — 1099 осіб, II — 775 осіб, III — 384 особи, IV — 99 осіб, V — 12 осіб (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 5, 10).

ВУКСУ за період літа 1924 р. вдалося забезпечити відпочинок і лікування більше ніж 1000 наукових робітників та членів їхніх сімей.

Водночас за 1923–1924 бюджетний рік Комітет забезпечив одноразовою матеріальною допомогою вчених та членів їхніх сімей, які гостро потребували підтримки, — 2561 руб., а через Наркомат соціального забезпечення Комітет добився виділення 86 підвищених пенсій для наукових робітників і вдів особливо заслужених учених (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 10), натомість у попередньому бюджетному році — загалом 44 (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 114, арк. 14–зв.).

Зрозуміло, що радянський режим в Україні був вимушений турбуватися про підвищення матеріального становища, стану здоров'я і відпочинку наукових робітників, сподіваючись залучити на свою сторону науковців і змусити їх проявляти соціальну активність у створенні «омріяного» більшовиками майбутнього. Слід визнати, що окремі елементи надії більшовиків на ділову співпрацю почали виправдовуватися. Про це, зокрема, свідчить і значне збільшення кількості наукових праць, які вчені надсилали в експертну комісію з преміювання наукових робітників. Якщо в 1922–1923 бюджетному році комісія отримала загалом 40 наукових праць (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 5, 7), то в 1923–1924 — 211. Із них, до 1 листопада 1924 р. прорецензовано 177 праць, із яких 50 — премійовані. А три роботи оцінені 5 балами (не більше 500 руб.), 17 робіт — 4 балами (до 200 руб.), 19 робіт — 3 балами (до 100 руб.), 11 робіт — 2 балами (до 50 руб.) (*ЦДАГО України*, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 67, арк. 26). Щоправда, подібна активність мала не лише професійну, але й матеріально зацікавлену мету.

Слід зауважити, що у своїй діяльності ВУКСУ, як відзначалося, базувався на розгалуженому апараті секцій наукових робітників. Саме вони, виникнувши в Україні в 1921 р. у складі союзу Робосу, наприкінці 1923 і в 1924 р. уже діяли при 11 губвідділах Союзу Робосу (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 1). Найпотужнішими з них були Харківська і Київська СНР. Вони об'єднували навколо себе головний склад наукових робітників і володіли певними можливостями у справі поліпшення становища вчених і підвищення продуктивності їхньої творчої активності. Водночас СНР, виконуючи на місцях функції відділів ВУКСУ, об'єднували і представників інших груп інтелігенції та певним чином впливали на їхні настрої, матеріальний стан і творчу активність.

До речі, аналіз архівних матеріалів звітів СНР свідчить, що вони чимало зробили для об'єднання наукових сил республіки і активізації їхньої творчої діяльності. Звіт бюро Харківської СНР за листопад 1924 — травень 1925 р., наприклад, підтверджує це. На той час до складу бюро Харківської СНР входили такі відомі вчені, як: професори О. О. Алов, М. П. Красовський, Е. А. Левін, В. В. Моніч, Б. Я. Рубашкін,

Д. М. Сінцов, М. М. Кривицький, В. П. Піскарьов, О. В. Палладін та ін. Окрім того, чимало наукових робітників залучені до діяльності комісій при бюро СНР: житлової, експертної, культурно-освітньої, тарифно-економічної, з організації взаємодопомоги і меддопомоги, яка потім замінена вповноваженими. Загалом актив Харківської СНР охоплював 122 науковців, а число членів секції — 649 осіб, зокрема: від інституту народної освіти — 200; технологічного інституту — 77; інституту сільськогосподарського і лісового господарства — 61; медінституту — 105; ветеринарного інституту — 35; геодезичного інституту — 15; інституту марксизму та педкурсів — 87 осіб. За означений період секція збільшилася на 113 осіб. За національним складом члени СНР розподілялися наступним чином: українців — 19%, великоросів — 58,5%, євреїв — 17,6%, інших — 5,4%; за партійним складом: комуністів — 6,6%, безпартійних — 93,4% (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 76).

Загалом Харківська СНР збільшилася до 1212 осіб у результаті долучення зареєстрованих наукових робітників по лінії ВУКСУ, але тих, які не входили в Союз Робосу. З іншого боку, інститут уповноважених бюро СНР, які входили у вузівські міськоми, охоплював 11 вищих шкіл. Харківська СНР підтримувала постійний зв'язок з ВУКСУ і його постійними комісіями, зокрема: центральною комісією з кваліфікації наукових робітників, комісією з преміювання наукових робітників і комісією з організації будинків відпочинку і курортного лікування. Члени секції наукових робітників брали участь у зборах інтелігенції Харківщини, у роботі різних комісій Головпрофосвіти з вивчення виробничих сил республіки, у роботі постійних комісій Головнауки Наркомосу УРСР, зокрема з присудження наукових ступенів тощо. Бюро СНР Харкова, наприклад, з метою вивчення роботи вузів на своїх засіданнях заслуховувала доповіді ректорів, зокрема інституту народного господарства, інституту народної освіти, геодезичного інституту, інституту марксизму, ветеринарного інституту та ін. (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 75–80).

Особливо активно працювала житлова комісія при бюро Харківської СНР. Вона приділяла багато уваги питанням організації обслуговування 17 будинків, у яких мешкали наукові робітники. Так, на 1 квітня 1925 р. в будинках ВУКСУ мешкало 1576 осіб, із них — 355 наукових робітників, або 21,3%. Останнім видавалася охоронна грамота, яка мала забезпечити їхнє житло від підселення і виселення.

Окрім того, бюро СНР Харківщини за допомогою ВУКСУ за листопад 1924 — березень 1925 р. оздоровило через будинки відпочинку і санаторії 400 науковців. Водночас видано одноразову матеріальну допомогу 173 науковим робітникам на суму 2652 руб. Це здійснив фонд, який складався із субсидій ВУКСУ і відрахувань наукових робітників.

До роботи експертної комісії з кваліфікації наукових керівників на той час було залучено 49 осіб. Вони за піврічний період вивчили справи 400 наукових робітників і на багатьох склали клопотання для отримання матеріальної допомоги та пенсій. Додаткове ж академічне забезпечення з початку 1925 р. отримували лише ті, у кого була мала зарплата, — загалом 48 наукових робітників (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 84, 88, 89, 91, 94).

Подібне спостерігалось і в роботі СНР інших міст України. Так, як підкреслювалося у звіті Київської СНР за 1924 р., додаткове академічне забезпечення видавалося з січня 1925 р. і лише тим, хто заробляв не більше 100 руб., якщо він був самотнім, і не більше 150 руб. — якщо сімейним. Це зумовило те, що з жовтня 1924 р. загальна сума додаткового академічного забезпечення по Києву зменшилася втричі — з 5100 до 1700 руб. Бюро Київської СНР вирішило виділяти його тому, хто отримував не більше 80 руб. зарплатні (для I–III кат.) і 100 руб. (IV–V кат.). Таких із загального числа 1060 наукових робітників налічувалося 205 осіб. Також з'ясувалося, що кількість наукових працівників, які отримували більше 80 руб., за місяць стала дещо більшою, але це при тому, що їм довелося працювати в декількох закладах. Водночас з'ясувалося і те, що в наукових робітників стало дещо більше часу для безпосередньої наукової або суто творчої роботи. Адже ще два роки тому найкваліфікованіші наукові робітники змушені були, щоб уникнути голодної смерті, займатися і фізичною працею (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 123).

Слід зауважити, що у зв'язку зі зростанням ролі СНР у житті вчених, вони стали активніше реєструватися в секціях, численність яких, зрозуміло, почала зростати. Так, якщо в Київській СНР у січні 1924 р. налічувалося: членів СНР і Робос — 1015, то на 7 січня 1926 р. — відповідно — 1115 наукових робітників (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 120).

Окрім того, Київська СНР залучила до свого членства як найкваліфікованішу, так і, загалом, основну масу наукових робітників. Так, на січень 1924 р. в бюро секції входили М. І. Лобода (голова), а після його від'їзду — М. Л. Баран, секретар І. В. Шаровський і члени: С. В. Савченко, Н. А. Свенсон, Ф. Я. Яновський і Н. А. Крилов. У червні 1924 р. пленум секції обрав новий склад: М. Л. Барана, В. Ф. Боброва, М. А. Левицького, О. Г. Гольдмана, С. В. Савченка, С. Н. Іваницького і кандидатів — І. А. Кухаренка, С. С. Кагана, С. П. Пастернака і Г. Я. Маренка. Зауважимо, що за орієнтованою кількістю членів і напрямками роботи комісій Київської СНР відповідали аналогами СНР в Харкові та інших містах України (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 121, 122).

Бюро СНР Києва в 1924 р. вдалося оздоровити в санаторіях і будинках відпочинку своїх та республіканських 392 наукових робітників. До того ж, надана матеріальна грошова допомога 60 науковцям на суму 2469 руб. Водночас Київська СНР отримала допомогу від Американської секції європейської студентської допомоги (АСЕСД) в сумі 2577 дол. і 864 посилки на суму 1419 дол., які були розподілені між науковими робітниками. Окрім того АСЕСД виділила 3407 дол. на паливо, що дозволило наділити 563 науковим робітникам по 50 пудів дров. Водночас із залишків означеної допомоги виділено 45 академпайків для вчених, а з фонду ВУКСУ 15 вченим надано 35 аршин бавовни, 13 аршин полотна та 11 пар білизни. За допомогою АСЕСД, яка, до того ж, виділила 3842 дол. на закупівлю продуктів, вдалося організувати їдальню для наукових робітників. Їдальня забезпечувала в середньому 260 обідів на день. Загалом АСЕСД виділила для Київської СНР до 30000 руб. (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 123–124).

На кошти АСЕСД Київській СНР вдалося організувати і наукову читальню. Лише в 1924 р. АСЕСД виділила 3250 дол. на закупівлю книг. І якщо в січні 1924 р. їх було в читальні лише 222 томи, то в січні 1925 р. — уже 1159 (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 126).

Бюро Київської СНР приділяло чимало уваги і пенсійному забезпеченню вчених. Із 57 клопотань щодо отримання пенсій було задоволено 21. Частину вдів наукових робітників, до того як вирішувалося питання про пенсії, зараховано на додаткове академічне забезпечення по 1 категорії (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 125–зв.).

Багато уваги СНР приділяли питанню відрядження дітей наукових робітників у вузи і профшколи. У 1923 р. при скороченні кількості студентів зменшено і їх частину із наукового середовища. Київській СНР, наприклад, у 1924 р. із 31 відрахованого вдалося поновити в правах 26 студентів і лише 5 осіб, відрахованих за неуспішністю або відкриття ворожості щодо радянської влади, не поновлено. Водночас Київська СНР замість виділених 12 місць для відрядження у вузи вдалося досягти виділення 51 місця, а в профшколи — 22. І все ж залишилося незадоволеними 11 заявок у вузи і 12 — у профшколи від наукових робітників (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 125).

Харківська СНР, зі свого боку, у 1925 р. відрядила у вузи 45 дітей наукових робітників, хоча заявки були від 66 представників науковців. Окрім того, секція поставила питання про поновлення в правах студентів дітей наукових робітників, відрахованих з різних чинників, і про звільнення їх від плати за навчання (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 114). Питання про зрівняння у правах дітей наукових робітників з особами, які отримали відрядження у вузи від союзу Робосу,

порушувалися і у ВУКСУ в середині 1924 р. як перед Головпрофобром, Наркомосом УРСР, так і перед Південбюро ВЦСПС (*ЦДАГО України*, ф. 331, оп. 1, од. зб. 167, арк. 34).

Висновки. Радянський режим змушений був робити все можливе для збереження інтелігенції, зокрема наукової, від долі якої залежала і доля більшовицького режиму в Україні. І це надало змоги зберегти основну масу найкваліфікованішої частини старої інтелігенції від голодної і холодної смерті та посилити її згоду на ділову співпрацю з цим режимом. І, як відзначалося у доповіді ВУКСУ Головпрофобру УРСР від 25 липня 1923 р. «... Криза у всіх областях життя українського вченого вичерпана. Питання про забезпечення наукових робітників республіки радянська влада ставить тепер у повному обсязі, не дивлячись на те, що країна ще бідна, народне господарство ще не встигло поновитися після потрясінь п'ятирічної війни. У новий академічний рік, — як необґрунтовано оптимістично стверджувалося у доповіді, — професор вступить відпочивши, поновивши свою працездатність і в повній упевненості, що життя його стає на нормальні рейки» (*Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927*, с. 282).

Отже, більшовицький режим в Україні надто оптимістично і неадекватно, видаючи бажане за дійсне, оцінював вимушений крок буржуазної інтелігенції щодо ділової співпраці як її завоювання на свою сторону.

Таким чином, у першій половині 20-х рр. XX ст. стара інтелігенція України, особливо її найнезахищеніша частина — наукова інтелігенція, опинилася в смертельно небезпечній ситуації. Післявоєнна розруха, неврожаї і голод, епідемії, негативне ставлення до буржуазної інтелігенції більшовицького режиму, який остаточно окупував Україну, введення нової економічної політики тощо — усе це ставило під сумнів можливість подальшого існування інтелігенції взагалі. І в цій ситуації Всеукраїнський Комітет сприяння вченим зробив максимально можливе для підтримки старої інтелігенції і передусім — наукової, яка була дійсно найбільше незахищеною верствою старої інтелігенції. Більше того, ВУКСУ зробив свій внесок і в налагодження ділових відносин наукової інтелігенції з радянсько-більшовицьким режимом в Україні. У цій співпраці були зацікавлені як наукові працівники, так і владні структури. Адже стара інтелігенція повинна була мати роботу, щоб заробити кошти на існування. Окрім того, інтелігенція морально страждала без улюбленої праці. Саме тому вона і працювала всі ті карколомні роки за будь-якої влади. З іншого боку, радянсько-більшовицький режим в Україні був приречений на необхідність залучення на свою сторону старої, передусім наукової інтелігенції, без якої режим не міг існувати взагалі. І ВУКСУ в першій половині 20-х рр. XX ст. зробив чимало

в налагодженні ділових професійних взаємин між радянською владою і науковою інтелігенцією, чим забезпечив її фактичне збереження в першій половині 20-х рр. ХХ ст.

Список посилань

- Кореспонденція з газети «Вісті ВУЦВК» про організацію і діяльність Миколаївського наукового товариства (1979). В *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927*, Збірник документів і матеріалів (С. 282–284). Київ.
- О социальном обеспечении заслуженных работников науки: постановление Совета Народных Комиссаров от 13 сент. 1921 г. В *Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р.* (№ 17. Ст. 515). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. Харків.
- Об обеспечении семьи проф. Шатилова: постановление Совета Народных Комиссаров от 2 авг. 1921 г. (1921). В *Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України за 1921 р.* (Ч. 15. Ст. 411). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. Харків.
- Про вшанування сорокарічної сценічної діяльності М. К. Заньковецької: постановою Ради Народних Комісарів від 12 січ. 1923 р. (1923, 7 лютого). *Вісті ВУЦВК*, с. 4.
- Про пенсійне забезпечення викладачів вищих шкільних закладів і робітничих факультетів, а також наукових робітників: постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 11 листоп. 1925 р. (1925). В *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік*. (Відділ 1. Ч. 88/89. Ст. 507). Народний комісаріат юстиції. Харків.
- Про персональні пенсії й допомогу особам, що мають виняткові заслуги перед Республікою: постановою ВУЦВК від 2 трав. 1923 р. (1923). В *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1923 рік*. (Ч. 14. Ст. 256). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків.
- Про увікопнення пам'яті В. Г. Короленка: постановою РНК від 24 січ. 1922 р. (1922). В *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. (Ч. 3. Ст. 52). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків.
- Про увікопнення пам'яті й забезпечення родини професора Олександра Панасовича Потебні: декрет РНК від 31 берез. 1922 р. (1922). В *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. (Ч. 15. Ст. 249). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків.
- ЦДАГО України (*Центральний державний архів громадських об'єднань України*), ф. 2717, оп. 1, од. зб. 67, арк. 26.
- ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 67, арк. 51–зв.
- ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 102, арк. 136, 149.

- ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 102, арк. 144.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 109, арк. 140, 145.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 109, арк. 158.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 114, арк. 14, 15
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 114, арк. 14–зв.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 114, арк. 15.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 138, арк. 11.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 147, арк. 1–187.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 1.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 1–3.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 5, 7.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 5, 10.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 151, арк. 10.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 16, арк. 108, 131.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 165, арк. 1-а, 95.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 167, арк. 34.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 17, арк. 238, 240, 241.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 172, арк. 22, 23.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 172, арк. 53, 172.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 172, арк. 161, 166, 171.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 120.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 121, 122.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 123.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 123–124.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 125.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 125-зв.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 126.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 209, арк. 40.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 226, арк. 27–31.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 226, арк. 49, 139–зв.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 75–80.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 76.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 84, 88, 89, 91, 94.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 114.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 23, арк. 8.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 34, арк. 112.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 34, арк. 139.
 ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 4, арк. 42, 44.

References

- Correspondence from the newspaper “Visti VUTSVK” about the organization and activities of the Mykolaiv scientific society (1979). In *Cultural development in the Ukrainian SSR, 1917–1927*, Collection of documents and materials. (Pp. 282–284). Kyiv. [In Ukrainian].

- On the social insurance of honored workers of science: the decision of the Council of People's Commissars of 13 September, 1921. (1921). In *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1921*. (№ 17. Art. 515). Council of People's Commissars of the USSR, People's Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv. [In Russian].
- On ensuring prof. Shatilov's family: Resolution of the Council of People's Commissars of August 2, 1921. (1921). In *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1921*. (Part 15. Art. 411). Council of People's Commissars of the USSR, People's Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv. [In Russian].
- On honoring of M. K. Zankovetska's forty-year stage activities: Resolution of the Council of People's Commissars of January 12, 1923. (1923, February 7). *Visti VUTSVK*, p. 4. [In Ukrainian].
- On the pension provision of teachers of higher educational institutions and workers' faculties, as well as researchers: the resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the CPC of the USSR of November 11, 1925. (1925). In *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1925*. (Section 1. Part 88/89. Art. 507). People's Commissariat of Justice. Kharkiv. [In Ukrainian].
- On personal pensions and assistance to persons who have exceptional merits before the Republic: the resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee of May 2, 1923. (1923). In *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1923*. (Part 14 of Art. 256). Council of People's Commissars of the USSR, People's Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv. [In Ukrainian].
- On V. H. Korolenko commemoration: CPC resolution of January 24, 1922. (1922). In *Collection of resolutions and orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine*. (Part 3 of Art. 52). Council of People's Commissars of the USSR, People's Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv. [In Ukrainian].
- On Professor Oleksandr Panasovych Potebnia commemoration and supporting his family: CPC decree of March 31, 1922. (1922). In *Collection of resolutions and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine*. (Part 15 of Art. 249). Council of People's Commissars of the USSR, People's Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)*, f. 2717, s. 1, archive unit 67, p. 26. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 2717, s. 1, archive unit 67, p. 51 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 102, pp. 136, 149. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 102, p. 144. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 109, p. 140, 145. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 109, p. 158. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 114, p. 14, 15. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 114, p. 14 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 114, p. 15. [In Ukrainian].

- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 138, p. 11. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 147, p. 1–187. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 151, p. 1. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 151, p. 1–3. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 151, p. 5, 7. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 151, p. 5, 10. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 151, p. 10. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 16, p. 108, 131. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 165, p. 1, 95. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 167, p. 34. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 17, p. 238, 240, 241. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 172, p. 22, 23. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 172, p. 53, 172. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 172, p. 161, 166, 171. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 196, p. 120. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 196, p. 121, 122. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 196, p. 123. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 196, p. 123–124. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 196, p. 125. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 196, p. 125 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 196, p. 126. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 209, p. 40. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 226, p. 27–31. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 226, p. 49, 139— reverse side. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 228, p. 75–80. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 228, p. 76. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 228, p. 84, 88, 89, 91, 94. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 228, p. 114. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 23, p. 8. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 34, p. 112. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 34, p. 139. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 4, p. 42, 44. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 13.05.2020 р.